



BLENDOW

LEXNOVA

LEXNOVA NYHETER

Efter återförvisningen – nu fälls dokumentärfilmarna i Estoniamålet

Publicerad

05 SEP 2022

Det blir fällande dom för filmarna bakom dokumentären ”Estonia - fyndet som ändrar allt”. Det är andra gången som tingsrätten prövar åtalet, efter att hovrätten avfärdat att folkrätten skulle hindra tillämpning av Estonialagen. Varken villfarelse, social adekvans eller det stora allmänintresset av granskningen hindrar en fällande dom, enligt rätten.

Det var i september 1994 som passagerarfärjan M/S Estonia förläste i vad som skulle bli en av de största maritima katastroferna i modern tid. Av det tusental personer som fanns ombord omkom 852. Majoriteten av de förolyckade personerna finns fortfarande kvar i fartyget eller runt omkring förlisningsplatsen på öppet hav mellan finska Utö och estniska Dagö.

Gravplats sedan 1994

Från början var det tänkt att samtliga personer skulle hämtas upp och att fartyget skulle bärgas från sin plats på ett djup av 54-80 meter. Den svenska regeringen beslutade dock i slutet av 1994 att någon bärgning inte skulle ske. Förlisningsplatsen skulle i stället betraktas som gravplats för de omkomna och omfattas av gravfrid. Det fanns ett förslag om att täcka vraket med betong, men åtgärden stoppades efter protester från anhöriga till offren.

Sverige, Estland och Finland beslutade sedermera om lagstiftning som kriminaliserade verksamhet som störde gravfriden - särskilt dykning och annan verksamhet i syfte att ta upp offren eller egendom från vraket eller havsbotten. I överenskommelsen gjordes vissa undantag, bland annat avseende åtgärder för att hindra förorening från fartyget - och staterna förband sig att informera varandra om kriminell verksamhet vid vraket där fartyg under någon av de avtalsslutande staternas flagg var inblandat. Överenskommelsen tillträdde sedermera av Danmark, Lettland, Litauen, Polen, Ryssland och Storbritannien. I Sverige gäller sedan juli 1995 också lagen om skydd för gravfriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia, eller Estonialagen.

Under 2019 började en journalist och en vrakexpert arbetet med den omdiskuterade dokumentärserien ”Estonia - fyndet som ändrar allt”. Filmarna drog under processen slutsatsen att det skulle bli nödvändigt att dokumentera vraket på plats. De inblandade produktionsbolagen landade i slutsatsen att det inte skulle handla om någon straffbar gärning om man från internationellt vatten använde en dykrobot för att filma vraket. I tillvägagångssättet låg att man skulle använda sig av ett tyskflaggat fartyg, eftersom Tyskland som ensam Östersjöstat valt att inte tillträda överenskommelsen kring vraket.

Filmades av robot

Under september 2019 användes också en dykrobot för att vid upprepade dykningar filma vraket från fartyget M/S Fritz Reuter. Dykroboten var aldrig inne i själva vraket och inga kvarlevor sågs eller dokumenterades. Arbetet följdes av ett finskt gränsbevakningsfartyg, som meddelade att vrakplatsen var de förolyckades sista vilorum. Befälhavaren på gränsbevakningsfartyget fick på förfrågan också veta att det inte fanns några finska eller estniska medborgare ombord, däremot två svenskar i form av de två filmarna.

Det var mot denna bakgrund som filmarna senare åtalades i Göteborgs tingsrätt för brott mot lagen om skydd för gravfriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia. Männerna hade tillsammans och i samförstånd med det övriga filmteamet utövat undervattensverksamhet med dykrobot i det fridsförklarade området, angav åklagaren i gärningsbeskrivningen. Den ena filmaren hade mer specifikt granskat undervattensdatan på de inspelade filmerna och skapat 3D-modeller av vad som har spelats in. Den andre hade som regissör och produktionsansvarig ombord haft ett övergripande ansvar för arbetsledningen av filmteamet, filmningen och undervattensverksamheten, enligt åtalet.

Tingsrätten beslutade dock att ogilla åtalet mot de båda männen.

Gärning på tyskt territorium

Det var i och för sig styrkt att de utövat undervattensverksamhet i det gravfridsförklarade området, bland annat genom att filma vraket med dykroboten. Även om männen är svenska medborgare kunde de dock inte straffas för gärningen, ansåg tingsrätten - med hänvisning till att gärningen utförts från ett tyskflaggat fartyg på internationellt vatten.

Tyskland är inte bundet av den mellanstatliga överenskommelsen om Estoniavraket - och ett fartyg under tysk flagg är att jämställa med tyskt territorium, konstaterade tingsrätten. Estonialagen stod enligt domstolen också i strid med folkrättsliga principer om att stater inte kan utöva makt över andra staters fartyg som finner sig på öppet hav. Estonialagen kunde alltså inte över huvud taget tillämpas och tingsrätten ogillade i och med det åtalet.

Hovrätten för Västra Sverige gjorde dock senare en annan bedömning än tingsrätten och återförvisade målet till underinstansen för fortsatt behandling.

5 § i Estonialagen anger att svensk domstol är behörig att döma över brott enligt lagen även om det inte finns domsrätt enligt 2 kap. 3 § brottsbalken, alltså en dubbel straffbarhet med kriminalisering både i Sverige och på gärningsorten. Estonialagen ger därmed ”svenska domstolar en vid behörighet att lagföra både egna och andra staters medborgare för brott som begåtts utanför landets gränser”, konstaterade hovrätten.

I vissa fall är det inte möjligt att utöva straffrättslig kontroll över utländska fartyg - något som också omnämns i motiven till Estonialagen. Det finns nämligen ett principiellt förbud enligt folkrätten att

utöva makt mot andra staters fartyg på det fria havet - och kan i praktiken därför i vissa fall bli svårt att få till stånd ett rättsligt förfarande i Sverige om fartyget inte angör svensk hamn eller annars kommer in på svenskt inre vatten.

Kunde visst döma över brott utomlands

Tingsrätten hade även tagit fasta på kritik som i litteraturen förts fram mot Estonialagen, där Sverige ansetts ta sig makt att bestämma över ett område som man inte har behörighet att styra över. Det kritiken främst varit inriktad på är dock att lagens tillämpningsområde träffar även medborgare i stater som inte anslutit sig till Estoniaöverenskommelsen. ”Den förhärskande ståndpunkten synes dock vara att det är klart att Sverige kan straffbelägga sina medborgares handlingar utomlands och att de fördragsslutande parterna kan komma överens om att straffa varandras medborgare”, konstaterade hovrätten.

Domstolen ansåg också att artikel 92 i FN:s havsrättskonvention avser verkställande jurisdiktion i form av polisingripanden och dylikt - men inte hindrar en stat från att utöva lagstiftande och dömande jurisdiktion och därmed inte heller hindrar tillämpning av Estonialagen.

Hovrättens sammanfattande bedömning var att varken Sverige eller någon annan stat hade befogenhet att ingripa mot det tyska fartyget. Folkrätten hindrade dock inte att Sverige med stöd i erkända principer om jurisdiktion, utövar lagstiftande och dömande jurisdiktion över gärningar som utförts på fartyget. Domstolen betonade här att folkrätten inte heller hindrar att Sverige utövar jurisdiktion över gärningar som utförts på utländsk fast mark.

I det aktuella fallet är det fastslaget att de båda filmarna befann sig på fartyget och vad de gjorde där. Med hänsyn till Estonialagens utformning finns det inget krav på dubbel straffbarhet och filmarna är båda två svenska medborgare. Det fanns i och med det inget hinder mot att tillämpa Estonialagen.

Prövning i hovrätten olämplig

Med hänsyn till tingsrättens bedömning avseende tillämpning av lagen har de tilltalades övriga invändningar om grund för straffrihet bemötts ”mycket översiktligt”, konstaterade hovrätten. Det kunde till exempel noteras att försvarets invändning om den grundlagsskyddade yttrande- och informationsfriheten avfärdats utan motivering. Det hade heller inte varit aktuellt för tingsrätten att beröra frågan om förmildrande omständigheters eventuella inverkan på påföljden. Straffvärde och påföljdsval vid brott mot Estonialagen har inte heller prövats i praxis tidigare. De tilltalade hade dessutom begärt en återförvisning för det fall att lagen skulle bedömas tillämplig i deras fall - och åklagaren hade inte motsatt sig denna begäran.

Under dessa omständigheter kunde det inte anses lämpligt att hovrätten prövade målet i sak. Man beslutade i stället att återförvisa målet till tingsrätten, trots den restriktivitet som råder kring detta när något rättegångsfel inte begåtts.

Återförvisningsbeslutet fick samtidigt inte överklagas, konstaterade hovrätten. Tingsrättens avgörande hade i och för sig varit en ogillande dom med anledning av tillämpningen av materiell rätt, men hade också avgörande likheter med ett avvisningsbeslut med anledning av bristande internationell behörighet. Hovrättens avgörande kunde i och med detta inte i lagens mening anses ha innefattat ett avgörande av en fråga som inverkar på målets utgång, konstaterade man.

Tingsrätten beslutar nu, efter en andra prövning, att fälla dokumentärfilmarna i enlighet med åtalet.

Mångbottnat försvar

Försvaret har presenterat ett flertal grunder för varför åtalet borde ogillas.

Estonialagen är inte tillämplig eftersom lagstiftningen strider mot folkrättsliga principer i havsrättskonventionen om att ingen stat kan göra anspråk på suveränitet över det fria havet - och eftersom det är Tyskland som i egenskap av flaggstat har haft exklusiv jurisdiktion på M/S Fritz Reuter.

Tingsrätten delar dock hovrättens bedömning, som stöds av uttalanden i doktrinen. Estonialagens jurisdiktionsbestämmelse står här inte i strid med den folkrättsliga flaggstatsprincipen, slår tingsrätten fast.

Enligt försvaret har dokumentärfilmarna också agerat utifrån uppfattningen att handlandet var lagligt och de ska därför ha befunnit sig i straffrättsvillfarelse. Gärningen borde dessutom under alla förhållanden vara straffri utifrån läran om social adekvans. De grundlagsfästa principerna om rätt till yttrandefrihet och informationsfrihet väger enligt försvaret samtidigt tyngre än syftet med kriminaliseringen, eftersom det har funnits ett stort samhällsintresse av att granska statens utredning kring haveriet.

Tingsrätten noterar här att det saknas anledning att ifrågasätta att filmarna trots att betydelsen av flaggstatens exklusiva jurisdiktion gjort deras handlande straffritt trots att svensk lagstiftning tydligt hävdar motsatsen. Folkrättsliga åtaganden får dock inte tillämpas direkt utan att vara införlivade i svensk rätt - och enligt tingsrätten kan det ifrågasättas om det någonsin kan anses uppenbart ursäktligt att på folkrättslig grund åsidosätta en tydlig nationell lagstiftning. Filmarna har dessutom inte vidtagit några åtgärder för att kontrollera sin uppfattning om den svenska lagens tillämplighet, vare sig hos svenska myndigheter eller på annat sätt. Någon straffrihetsgrundande rättsvillfarelse har det därför inte handlat om.

”Inget svårtolkat straffstadgande”

Det har också handlat om ett tydligt avgränsat straffstadgande som inte kan anses svårtolkat - och framgår även att filmarna själva var av uppfattningen att deras handlande var kriminaliserat i Sverige. Det kan därför inte anses stå i strid med legalitetsprincipen att tillämpa straffstadgandet.

Straffstadgandet i fråga är samtidigt absolut och kräver ingen avvägning mellan olika intressen - samtidigt som det bygger på ett internationellt åtagande. Utrymmet för att då betrakta handlingen som rättsenlig och därigenom slippa straffansvar är ”i princip obefintligt”, konstaterar tingsrätten. Det skulle kunna hävdas att publiceringen av filmmaterial från dykningarna visar att agerat varit rättsenligt och inte utgjort någon kränkning av gravfriden. Det är dock dykningen och filmningen som är kriminaliserad - och att man skulle hitta tidigare odokumenterade skador var inget som var känt vid tidpunkten för dykningen. Varken dykningarnas resultat eller det efterföljande förloppet gör enligt tingsrätten heller agerandet rättsenligt och ansvarsfrihetsgrunden social adekvans aktualiseras därför inte.

Fälls – trots det stora samhällsintresset

Inte heller granskningsintresset är något som hindrar en fällande dom, enligt tingsrätten. Att det funnits ett stort journalistiskt allmänintresse för granskningen bekräftas i och för sig bland annat av att dokumentärfilmen under 2020 tilldelades Stora Journalistpriset som ”årets avslöjande”. Här måste man dock göra en avvägning mot det särskilt starka intresset av att skydda gravfriden. Det kan här betonas

att det funnits anhöriga och överlevande som motsatt sig expeditionen, även om merparten av de personer som filmarna talat med varit positiva. Sammantaget anser tingsrätten också att skyddet för yttrande- och informationsfrihet inte hindrar en fällande dom.

Motivet bakom gärningen har däremot betydelse när det gäller bedömning av straffvärde och val av påföljd. Det är enligt tingsrätten inte uppenbart oskäligt att döma till påföljd, men männen döms till 40 dagsböter trots att straffvärdet egentligen ligger på fängelsenivå och trots att åklagaren yrkat på villkorlig dom och dagsböter.

Isak Bellman

Instans: Tingsrätterna

Rättsområden: [Påföljd](#), [Brott mot samhället](#), [Brott mot person](#), [Åklagare](#), [Polis](#), [Straffprocess](#), [Internationell privat- och processrätt](#), [Tryck- och yttrandefrihet](#), [Sjö- och transporträtt](#), [Kyrkorätt](#), [Konstitutionell rätt](#), [Övrig internationell rätt](#), [Folkrätt](#), [Övrig europeisk rätt](#)

LEXNOVA NYHETER

Juridisk nyhetsbevakning och rättsdatabas

Blendow Lexnova är Sveriges mest omfattande juridiska nyhetstjänst. Vår bevakning innefattar rättsfall, lagstiftning och förarbeten inom samtliga rättsområden. Genom skraddarsydda bevakningsprofiler säkerställer du kontinuerlig uppdatering av rätt information och slipper nyhetsflöden som inte berör dig.

Läs mer på lexnova.se/nyheter